

Raúl Castro magyarországi látogatásai a sajtó tükrében

Raúl Castrónak, a Kubai Szocialista Forradalmi Egységpárt egyik vezetőjének, a fegyveres erők miniszterének az 1965-ös és 1977-es magyarországi látogatásai külön-külön a magyar-kubai kapcsolatok alakulásának egy-egy állomását jelentik. A két látogatás sajtóanyagának párhuzamba állításával olyan szembetűnő különbségek figyelhetők meg, amelyek arra ösztönzik a kutatót, hogy feltérképezze a két látogatás közötti eltérések mögött meghúzódó okokat, arra keresve a választ, hogy mi állt a két látogatás sajtóanyagának narratívája közötti fordulat hátterében.

A kutatás alapját a Raúl Castro magyarországi tartózkodásait bemutató, valamint az 1965 és 1977 közötti magyar-kubai kapcsolatok alakulásáról hírt adó sajtócikkek alkotják. A rendelkezésre álló anyagból a legfontosabb politikai napilapok, mint a Népszabadság, a Népszava, a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap és a „bulvárlapként” is definiált Esti Hírlap publikált cikkei voltak a kutatás figyelmének középpontjában. Ezek az újságok a vizsgált időszakban a tájékozódás elsődleges forrásai voltak a közvélemény számára, így napi szinten adtak hírt a bel- és külpolitika meghatározó eseményeiről és a nemzetközi történésekről egyaránt. A látogatásról beszámolt és képeket is közölt a hetilapok egy csoportja, ezek közé tartozott a Képes Újság, a Lobogó, az Ország-Világ, az Ikarus üzemi lap, és a vidék napilapja, a Szabad Föld.

Emellett az egyes társadalmi csoportoknak szóló és tematikus lapok cikkei is a vizsgált anyagok listáját bővítették, azzal a céllal, hogy kiszélesítsék a látogatásról hírt adó cikkek spektrumát, de az írások nem tértek ki, vagy csak nagyon röviden említették a kubai vendégek látogatását. Áttekintésre kerültek a nőknek szóló lapok közül a Lányok-Asszonyok, valamint a Nők Lapja, az ifjúságot megcélzó Magyar Ifjúság, a vicclapként ismert Ludas Matyi, a gazdaságot a középpontba helyező Világgazdaság.

A kutatás témájának körüljárásához a sajtócikkeken kívül a Kubával kapcsolatos Filmhíradó részletek is bevonásra kerültek, melyek közül az 1965-ös látogatásról készült tudósítás bírt jelentőséggel, bár ennek szövege megfeleltethető volt az újságokban olvashatókkal. A sajtótermékek elemzése során tett következtetések igazolásához igyekeztem bevonni levéltári forrásokat is. A látogatások elemzéséhez és a két esemény közötti eltérések okainak feltárásához az 1965-ös látogatás alkalmával Raúl Castro és Kádár János beszélgetéséről készült feljegyzés, valamint az 1965-ben és 1977-ben készült minisztertanácsi jegyzőkönyvek nyújtottak segítséget. A kádári-külpolitika jellegzetességeiről, mint a

látogatások egyik háttérelmérő adott bővebb információt az Amerikai Külügyminisztérium 1971-es feljegyzése az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatáról folytatott megbeszélésről.

A Kádár-kori cikkek esetében fontos kiemelni, hogy nem létezett korabeli független sajtó, ezért a folyóiratok az egyes kérdéskörök vonatkozásában az MSZMP szócsöveként a hivatalos álláspontot közvetítették. Az olvasott cikkek hasonló séma szerint íródtak, ugyanazok a szófordulatok, mondatok voltak felfedezhetőek, mivel a cikkek az esetek döntő többségében egy közös forrást vettek alapul, ami leggyakrabban az MTI vagy a TASZSZ jelentése volt. Ezen kívül az újságok számára pontos sajtótervek készültek, ezek szem előtt tartásával kellett beszámolni az adott eseményről.

Bár a Kádár-kori sajtó a propaganda egyik leghatásosabb eszközeként nem mentes az ideológiai ráhatástól, ha a megjelenő cikkekről lehántjuk a propaganda leplét, jól használható forrásként szolgálnak a magyar-kubai kapcsolatok 1965 és 1977 közötti időszakának nyomon követéséhez. A kubai politikus mindkét látogatását figyelemmel kísérte a magyar sajtó. Az események kapcsán megjelenő cikkek a közvélemény elé tárják a látogatás teljes menetét a megérkezés pillanatától a távozás napjáig. A két látogatáshoz kapcsolódó sajtóhírek anyaga jól tükrözi Magyarország Kubához való viszonyulását, amiknek összehasonlítása megmutatja a két ország kapcsolatainak változását.

A sajtócikkekből kirajzolódó magyar-kubai kapcsolatok alakulásának magyarázatát nem elegendő csupán a magyar viszonyok között keresni. A Kádár-korszak külpolitikájának jellegzetességei mellett fontos figyelembe venni, hogy miként befolyásolták a nemzetközi események, a Szovjetunió Kubához és az Amerikai Egyesült Államokhoz való viszonya és Fidel Castro külpolitikai törekvései a magyar-kubai viszony változását. Így Raúl Castro magyarországi tartózkodásairól szóló cikkek összehasonlításával nemcsak Kuba és Magyarország kapcsolatának alakulása tárul elénk a két látogatás között eltelt időszakban, hanem ezen keresztül közvetve nyomon követhető a Kádár-korszak Szovjetunióhoz igazodó külpolitikája, valamint a szovjet-kubai viszony alakulása is, mindez a hidegháború feszült szuperhatalmi szembenállásának légkörében.

A dolgozatban az előbb vázolt kapcsolati hálónak a magyar-kubai viszony alakulása szempontjából meghatározó szelete kerül megvilágításra, hogy választ adjon a két látogatásról hírt adó sajtócikkek narratívájának változására.

A magyar külpolitika és annak mozgástere a Kádár-korban

Raúl Castro két magyarországi látogatásának és ezeken keresztül a magyar-kubai kapcsolatok építésének témája alapvetően a külpolitika hatáskörébe tartozik, így a látogatások eredményes vizsgálatához nélkülözhetetlen egy rövid áttekintést tenni a kádári külpolitika alakulásáról és főbb irányvonalairól a vizsgált időszakban.

A magyar külpolitikát a kommunisták hatalomra kerülésétől egészen a rendszerváltozásig három fontos tényező alakította: a szovjet érdekszférához tartozás, a nyugati technológia és kölcsönök megszerzésének szándéka, valamint a kétpólusú világrend feszült nagyhatalmi szembenállása. Ezek közül a legmeghatározóbb, Magyarország geopolitikai helyzetéből egyértelműen adódó, a szovjet érdekszférába tartozás és ezen keresztül a Szovjetunió közvetlen befolyása volt. A második világháború után kialakult európai *status quo*, amihez hozzátartozott, hogy Kelet-Közép-Európa a szovjet befolyási övezet része lett, mindvégig a hidegháborús légkör egyik alappillére volt. Ebből következik, hogy a szocialista országok, így Magyarország, esetében sem beszélhetünk önálló külpolitikáról. A nemzetközi kapcsolatok alakításában az ország csak minimális mozgástérrel rendelkezett, hogy a szovjet érdekekhez igazodva megpróbálja kihasználni az ország érdekeit szolgáló lehetőségeket.¹

A Kádár-kori külpolitikát befolyásoló másik jelentős tényező a gazdaság megreformálásához szükséges nyugati technológia és kölcsönök megszerzésének kérdése volt.² A Sztálin halálát követő időszakban egyfajta nyitásra, a szovjet politika „aktivizálódására” került sor. Moszkva engedélyezte a szocialista államok számára a szovjet irányelvekkel összhangban történő kapcsolatépítést a Nyugattal és a harmadik világ országaival, ezzel kilépve a világpolitika színterére, azt a látszatot keltve, hogy a kommunista országok működőképes, tényleges „szövetségesei” a Szovjetuniónak.³ Ez az engedmény lehetőséget teremtett a magyar vezetés számára is, hogy elinduljon a korlátozott emancipáció útján és megkezdje a kapcsolatok építését a tömbön kívüli országokkal.⁴

A nyugati kapcsolatfelvétel és kölcsönök elősegítették a magyar gazdaság modernizálást, ami alapfeltétele volt annak a viszonylag önálló belső fejlődés fenntartásának, amit Kádár hatalomra kerülését követően alakított ki.⁵ Ennek alapját az a kádári gondolatmenet

¹ Békés 2011, 95.

² Uo. 111.

³ Békés-Kalmár 25.

⁴ Uo.

⁵ Békés 2011, 194.

képezte, hogy bizonyos gazdasági és belpolitikai reformok végrehajtása lehetséges a szovjet befolyás keretein belül, ha az ország külpolitikájában lojálisan igazodik a Szovjetunióhoz.⁶

Hruscsov 1964 októberi leváltását követően, a magyar pártvezetés folytatni kívánta a gazdaság megreformálását és ezzel együtt a minimális mozgástér maximális kihasználását, de ekkor már fontos volt az új, Brezsnyev által vezetett kormány felé hangsúlyozni, hogy a nyugati kapcsolatok csak gazdasági jellegűek. Erre azért volt szükség, mert Brezsnyev tartott attól, hogy a nyugati imperialisták a gazdaságon keresztül próbálnak meg befolyást gyakorolni a tömb országaira.⁷ Kádár ennek ellenkezőjéről úgy igyekezett biztosítani Moszkvát, hogy a politikai kérdésekben megbízható és hűséges partnereként, a konfliktusokat kerülve próbált alkalmazkodni az aktuális szovjet állásponthoz. A multilaterális tárgyalások alkalmával közvetítőként lépett fel a szovjet nézőpont megvalósulása érdekében.⁸ Ezekért az erőfeszítésekért cserébe a szovjetek sok esetben szemet hunytak a gazdasági tárgyalásokon a magyar szakemberek érdekérvényesítése felett.⁹ Alfred Puhan, az Egyesült Államok magyarországi nagykövete 1971 júniusi beszámolójában a következőképpen nyilatkozott a Kádári-politika lehetőségeiről a szovjet tömbön belül: *„Kádár kötéltáncot jár. Amíg lojális marad a szovjetekhez kül- és biztonságpolitikai érdekeiket illetően, addig mozgásteret kap a gazdaság területén”*.¹⁰

A szocialista országok Szovjetuniótól való szoros függésének lazulása már a Nyugat számára is érzékelhető volt. 1964-ben a CIA nemzetbiztonsági jelentésében megállapította, hogy a szovjet politika módosulásának eredményeként egy *„új és kevésbé merev kapcsolat van kialakulóban Kelet-Európa és Moszkva között”*. Ehhez az is hozzájárult, hogy a szocialista országok felismerték a szoros függés enyhüléséből adódó lehetőségeket, hogy *„nagyobb figyelmet szenteljenek saját nemzeti érdekeiknek”*.¹¹

Magyarországnak továbbra is volt lehetősége gazdasági téren a Nyugathoz közeledni, de a kapcsolatok alakulására végig hatással volt a kétpólusú világrend feszült szuperhatalmi szembenállásának hullámmzése, mint a kádári-külpolitika harmadik meghatározó eleme.¹² Kádár kijelentette, hogy a kapcsolatok alakulása az Egyesült Államokkal, igazodni fog a Szovjetunió

⁶ Borhi 98.

⁷ Uo. 112.

⁸ Békés 2011, 193.

⁹ Uo. 194.

¹⁰ Borhi 581. NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Central Policy Files, Political and Defense, Box 2353.

¹¹ Borhi 98.

¹² Horváth 2018, 67.

és Amerika viszonyához.¹³ Ez fordítva is igaz volt, így Magyarország és az Egyesült Államok kapcsolatát tulajdonképpen Moszkva Amerikához fűződő viszonya befolyásolta.¹⁴

Az 1960-as évek végére a hidegháborús konfliktus enyhülni látszott. Ennek hátterében a Szovjetunió nukleáris erejének növekedése állt, ami jelentős fenyegetést jelentett hidegháborús riválisa számára.¹⁵ A szembenálló felek erőviszonyainak kiegyenlítődése az 1972-es SALT-I szerződésben törvényesen is megmutatkozott.¹⁶ Ebben az időszakban a Szovjetunió és az Egyesült Államok között több olyan megállapodás is született, ami tovább erősítette a détente korszakát.¹⁷ Ez a külpolitikai változás lehetőséget adott Magyarországnak a közeledésre az Egyesült Államok felé. 1969-ben Brezsnyev a nemzetközi helyzet pozitív irányú változásáról értesítette a Moszkvában tartózkodó Kádárt, és kifejtette, hogy Washingtonnak be kellett ismernie a „*realitásokat, a Szovjetunió potenciálját és befolyását*” illetően, amivel egy új korszak képét vetíti előre.¹⁸

Magyar-kubai kapcsolatok alakulása az 1950-60-as évek fordulóján

A magyar-kubai diplomáciai kapcsolatok felvétele meglehetősen elhúzódó, soklépcsős folyamat eredménye volt. Magyarország nem érdeklődött a latin-amerikai térség iránt, inkább Afrika és Ázsia egyes országaival épített kapcsolatokat.¹⁹

A két ország közötti viszony szorosabbra fűzését az sem segítette, hogy Emilio Nuñez Portuondo, 1952–1958 között hazája állandó ENSZ-képviselője, valamint két cikluson keresztül az ENSZ Biztonsági Tanácsának az elnöke, az 1956-os magyar forradalom oldalára állt és követelte a szovjet csapatok kivonását. A forradalom leverését követően az Amerikai Egyesült Államok politikáját támogatva Kuba nem ismerte el a Kádár-kormány legitimitását.²⁰ Részben ez is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar vezetés nem fordított hangsúlyt a diplomáciai kapcsolatok minél hamarabb történő felvételére.

Kubai oldalról egyszer odázták el a diplomáciai kérdés megvitatását 1960 júliusában a magyarellenes közvéleményre hivatkozva.²¹ Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a kubai sajtó a korabeli közvéleményt rendszeresen tájékoztatta a magyar események alakulásáról

¹³ Borhi 108.

¹⁴ Borhi 110.

¹⁵ Fischer 241.

¹⁶ Fischer 242.

¹⁷ Robert 381.

¹⁸ Borhi 116.

¹⁹ Horváth 2018, 55.

²⁰ Horváth 2018, 61.

²¹ Horváth 2018, 62.

megragadva az alkalmat, hogy kifejezze a forradalmárok iránti szimpátiáját, így könnyedén kialakulhatott egy kommunista ellenes légkör a szovjet fegyveres közbelépésre adott válaszként.²²

Az 1956-os magyar forradalomhoz való hozzáállás kérdése több alkalommal is előkerült a kubai és magyar vezetők találkozásai során, amikor megkísérelték a dolgok tisztázását. Először Beck István Magyarország hágai követe magyarázta meg a helyzetet Riveras kubai nagykövetnek 1960-ban, aki az Egyesült Államok egy esetleges kubai intervencióját a szovjetek magyarországi beavatkozásához hasonlította.²³ Kádár János több alkalommal is, még Fidel Castro 1972-es látogatásakor is megragadta a lehetőséget, hogy megértesse a helyzetet azokkal a vezetőkkel, akik korábban ellentétesen vélekedtek 1956-ot illetően.²⁴ Raúl Castro 1965-ös látogatásakor Kádár a következőket mondta: *„Megint múlik egy kis idő, a mieink az ENSZ-ben vívták a saját csatájukat, mert mi voltunk ott napirenden akkor. Aztán minduntalan voltak a szavazások a magyarkérdésben, és a mi elvtársaink jegyezték a szavazatokat, egyszer csak látjuk, hogy ezek az új kubaiak is ellenünk szavaztak. Mondtam: mi hát itt a helyzet?”*²⁵

A kapcsolatok felvételét az is nehezítette, hogy Magyarország nem tudta pontosan értelmezni az 1959-es kubai forradalmat. A magyar pártvezetés számára zavaros volt a helyzet, nem tudták eldönteni, hogy milyen típusú forradalomról van szó, mivel a kubai kommunista párt nem vett részt a forradalomban, illetve a folyamat „nem a munkásmozgalom soraiból indult el.”²⁶ Mindezek miatt csak 1959. január 24-én jött létre döntés arról, hogy Magyarország törvényesnek ismeri el a kubai forradalmi kormányt.²⁷ Kádár János ezt a bizonytalanságot még 1965-ben is felemlgette Raúl Castróval folytatott beszélgetésekor az MSZMP székházában: *„Ott kezdtem gondolkozni, hogy kik lehetnek ezek? Kommunisták, nem kommunisták? Mifélénk? Latin-Amerikában, mióta az eszemet tudom, mindennap olvashattam felkelésekről. Kik ezek? Mik ezek? Milyen felkelések? Ezek mindig később szoktak kiderülni.”*²⁸

Magyarország számára a Kubával való kapcsolatok felvételekor alapvetően a szovjet befolyás, mint a kádári-külpolitika legmeghatározóbb eleme érvényesült. A Szovjetunió számára stratégiai szempontból kiemelkedő fontosságú volt az Egyesült Államok szomszédságában található kis szigetország, ezért Moszkva gyors kapcsolatok kialakítására

²² Horváth 2018, 61.

²³ Uo.

²⁴ Udvardi 79.

²⁵ Földes 159. MNL OL M-KS 288. f. 47/737. ö. e. 51-89.

²⁶ Horváth 2019, 124.

²⁷ Horváth 2018, 55.

²⁸ Földes 159. MNL OL M-KS 288. f. 47/737. ö. e. 51-89.

törekedett a forradalom útján haladó Kubával.²⁹ Az Egyesült Államokkal végleg megromlott viszony arra ösztönözte a szigetországot, hogy a szocialista országok felé forduljon. Magyarország, szemben a többi más államaival, később kezdte meg a diplomáciai kapcsolatok kialakítását, erős szovjet ráhatás következtében.³⁰

A magyar-kubai kapcsolatok kezdeti alakulásakor tapasztalható szovjet befolyás, mint a két ország közötti viszony meghatározásának princípiuma, mindvégig jelen volt a magyar külpolitikában. A Szovjetunió és Kuba közötti kapcsolatok pozitív és negatív irányba történő kilengéseit a magyar vezetés figyelembe vette és kapcsolatait úgy alakította a szigetországgal, hogy az megfeleljen a moszkvai hozzáállásnak. A dolgozat következő részében, Raúl Castro két magyarországi látogatásán keresztül mutatom be a magyar-kubai kapcsolatok 1965-1977 közötti idomulását a szovjet-kubai viszony hullámzásához. Ehhez a magyar-kubai kapcsolatok kérdéséhez kötődő sajtócikkek tudósításait veszem alapul.

Raúl Castro 1965-ös és 1977-es magyarországi látogatásainak összehasonlítása a sajtó tükrében

Raúl Castro két alkalommal járt Magyarországon. Az első látogatásra 1965. március 23-25. között került sor, majd kicsivel több mint egy évtizeddel később 1977. november 11-16. között tartózkodott ismét hazánkban.

1965-ben Raúl Castro Ruz, mint „*a Kubai Szocialista Forradalmi Egységpárt országos vezetőségének tagja, miniszterelnök-helyettes, a fegyveres erők minisztere*” érkezett Magyarországra, felesége Vilma Espín, a Kubai Nőszövetség elnöke, Carlos Olivares Sánchez, a Kubai Köztársaság moszkvai nagykövete, Fernando Flores, a Kubai Köztársaság varsói nagykövete és Joaquín Méndez Cominchés őrnagy társaságában. A Kubai delegációt a nemzeti lobogókkal és vörös zászlókkal feldíszített Ferihegyi repülőtéren Czinege Lajos honvédelmi miniszter, Komócsin Zoltán az MSZMP Központi Bizottságának tagja és Korom Mihály az MSZMP Központi Bizottságának titkára, Erdei Lászlóné, a Magyar Nők Országos Tanácsának elnöke, Garai Róbert, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető-helyettese, Szarka Károly külügyminiszter-helyettes, Gergely Miklós, a Külügyminisztérium protokollosztályának vezetője, valamint a Kubai Köztársaság budapesti nagykövete Juan José Fuxa Sanz fogadta.³¹

²⁹ Horváth 2018, 67.

³⁰ Horvát 2019, 123.

³¹ Népszabadság, 1965. március 26. 1.

A kubai delegáció búcsúztatására a „Ferihegyi repülőtér ünnepi díszet öltött”. A vendégeket az érkezés napján összegyűlt fogadóbizottság tagjai búcsúztatták. *„A díszőrség díszmenete után a búcsúztatásnál megjelent magyar közéleti személyiségek a repülőgéphez kísérték a vendégeket. Úttörők virágcsokrokat nyújtottak át.”*³²

Az 1977-es látogatás alkalmával Raúl Castro *„hadsereg tábornok, a Kubai Kommunista Párt Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság másodtitkára, az Államtanács első elnökhelyettese, a Minisztertanács első elnökhelyettese, a kubai forradalmi fegyveres erők minisztere”* katonai küldöttség élén utazott Moszkvából Magyarországra. A kubai delegáció megérkezéséről tudósító sajtócikkek nem említik Raúl Castrón kívül érkező személyeket, de a Néphadsereg tudósításából kideríthető, hogy jelen volt az 1965-ös látogatáshoz hasonlóan Vilma Espín, a Kubai Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, a Kubai Nőszövetség elnöke és Carlos Aldana, a Kubai Kommunista Párt Központi Bizottságának osztályvezető-helyettese. A katonai küldöttséget Sixto Batista Santana és José A. Méndez Sierra vezérőrnagyok, Pedro Enrique Oropesa del Portal és Demetrio Montseny Villa ezredesek, Rubén Martínez Puente alezredes alkották.³³

A kubai vendégeket a Keleti pályaudvaron *„Biszkú Béla, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára, Borbándi János, a Minisztertanács elnökhelyettese és Czinege Lajos, [vezérezredes, honvédelmi miniszter] valamint a Honvédelmi Minisztérium katonai tanácsának tagjai [fogadták M.L.]. Jelen volt Jósé Antonio Tabares del Real, a Kubai Köztársaság budapesti rendkívüli és meghatalmazott nagykövete.”*³⁴

A látogatás végén Raúl Castrót és kíséretét a Ferihegyi repülőtéren az érkezéskor is jelen levő Czinege Lajoson, Borbándi Jánoson és Jósé Antonio Tabares del Real-on kívül a Varsói Szerződés tagállamai egyesített fegyveres erői főparancsnokának magyarországi képviselője, Jurij Naumenko vezérezredes, és Fedot Krivda vezérezredes, az ideiglenesen Magyarországon állomásozó szovjet Déli Hadseregcsoporthoz tartozó parancsnok búcsúztatta.³⁵ A fogadáskor még jelenlévő Biszkú Bélát a búcsúztatáskor Gyenes András, az MSZMP KB titkára helyettesítette. Erről 1977. november 15-én határozott a Politikai Bizottság, mivel Biszkú Béla a megyei pártbizottságok első titkárainak értekezletén tartott előadást Raúl Castro távozásakor.³⁶

³² Népszabadság, 1965. március. 26. 1.

³³ Néphadsereg, 1977. november. 19. 2.

³⁴ Magyar Nemzet, 1977. november 12. 3.

³⁵ Népszabadság, 1977. november 17.

³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 5/731. ö. e. 18.

Raúl Castro és kísérete a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának meghívására érkezett Magyarországra 1965. március 23-án.³⁷ A Politikai Bizottság 1965. március 2-án hagyta jóvá a kubai küldöttség meghívását, amelyre az 1965. március 1-5. között megtartott kommunista pártok moszkvai találkozóján került sor Nemes Dezső közbenjárásával.³⁸ A kubai delegáció nemcsak Magyarországot érintette a moszkvai találkozó után, hanem rövid látogatásokat tett a szovjet tömb két másik országában is. A kubai miniszterelnök-helyettes és kísérete a moszkvai találkozót követően március 19-én Varsóba érkezett.³⁹ Majd a kubai vendégek a budapesti tartózkodást követően Bulgáriába repültek, hogy eleget tegyenek a bolgár kormány meghívásának.⁴⁰

Raúl Castro 1977. november 11. és 16. között immár második alkalommal látogatott Magyarországra. A kubai hadseregtábornok ekkor Czinege Lajos vezérezredes és honvédelmi miniszter meghívására érkezett hazánkba.⁴¹ A meghíváson túl Czinege Lajos a külügyminiszterrel egyetértésben tett javaslatot a látogatás néhány pontjával kapcsolatban, amit a Politikai Bizottság 1977. november 1-ei ülésén hagyott jóvá.⁴²

A második látogatás a hivatalos megbeszélések és programok tekintetében bőségebb volt, mint 1965-ben. Raúl Castro a megérkezést követően megkoszorúzta a Magyar Hősök Emlékművét és a gellérthegyi Felszabadulási Emlékművet.⁴³ Czinege Lajos javaslata alapján a kubai delegáció tiszteletére nagygyűlést szerveztek az üzemi dolgozók és katonák részvételével az Ikarus-gyárban, itt Czinege Lajos és Raúl Castro is beszédet mondott. A kubai küldöttség Budapestet elhagyva Szentendrére is ellátogatott a Kossuth Lajos Katonai Főiskolára, ahol „megismerkedett a tisztképzés módszereivel, tapasztalataival”.⁴⁴ Raúl Castro több alkalommal is találkozott a magyar vezetőkkel. Már a megérkezés napján megkezdődtek a hivatalos tárgyalások a Honvédelmi Minisztériumban, ezután Czinege Lajos vacsorát adott a kubai vendégeknek.⁴⁵ Raúl Castrónak – az 1965-ös látogatáshoz hasonlóan – ismét lehetősége nyílt személyes, „szívélyes, baráti légkörben lezajlott” találkozóra Kádár Jánossal az MSZMP székházában. A kubai vendég járt az Országos Hadtörténeti Múzeumban, ahol „Kárpáti Ferenc

³⁷ Népszabadság, 1965. március 24. 3.

³⁸ Földes 132. – MNL OL M-KS 288. f. 47/737. ö. e. 51-89.

³⁹ Népszabadság, 1965. március 20. 4.

⁴⁰ Magyar Nemzet, 1965. március 26. 1.

⁴¹ Népszabadság, 1977. november 12. 1.

⁴² MNL OL M-KS 288. f. 5/730. ö. e.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Magyar Nemzet, 1977. november 16.

⁴⁵ Néphadsereg, 1977. november 19. 2.

vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnök, miniszterhelyettes és Liptai Ervin ezredes, az intézet parancsnoka” fogadták.⁴⁶

Mindkét látogatás alkalmával a korabeli sajtó folyamatosan, napi részletességgel tudósította a közvéleményt a látogatás főbb mozzanatairól, de két eseményről a hírt adó lapok száma és a sajtócikkek narratívája, tartalma és terjedelme feltűnően eltért egymástól. Már a sajtócikkek kutatásának kezdeti szakaszában kiderült, hogy lényegesen több újság foglalkozott az 1977-es eseménnyel, mint az 1965-ösével. Az első látogatásról a főbb politikai napilapok, a Népszabadság, a Magyar Nemzet és az Esti Hírlap számoltak be, illetve a vidéki lapok rövid összefoglalókat közöltek. Ezzel szemben a második látogatásról az említett újságok mellett egyéb lapok is hírt adtak a programpontokról, így a Határőr, az Ikarus és az Ország-Világ, vagyis olyan sajtóorgánumok, melyek vagy a magyar fogadófél (Határőr), vagy a lap nemzetközi profilja (Ország-Világ), esetleg az adott üzembe (Ikarus) szervezett hivatalos látogatás miatt foglalkoztak a híradással.

Az 1977-ben publikált cikkek terjedelme általánosságban hosszabb volt, mint az eseményekről csak röviden tudósító 1965 márciusiak. A bábolnai, szentendrei és mátyásfüldei látogatásokról beszámoló sajtóanyag hosszát az adta, hogy az alapvető tájékoztatást a kubai és magyar vezetők beszédéből származó idézetekkel vagy a felszólalások kivonatával egészítették ki a folyóiratok: „Ezután Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter szólt a nagygyűlés résztvevőjéhez. (...) A Kubai Köztársaságot — mint mondotta — jól szervezett és képzett, korszerűen felszerelt forradalmi fegyveres erő védi”.⁴⁷

Az 1965 márciusi, sajtóban közzétett újságcikkek a korabeli közvélemény számára azt sugallták, hogy Raúl Castro magyarországi látogatásának háttérében a két kommunista párt kapcsolatának szorosabbra fűzése, valamint a két ország barátságának megerősítése és továbbépítése állt. A megjelent cikkekben és a Filmhíradó tudósításában is rendszerint fellelhetők a látogatás baráti jellegére utaló szófordulatok. Ezen kifejezések felhasználásával a találkozók röviden a következő módon foglalható össze. „Kedves barátok tartózkodtak hazánkban a héten.”⁴⁸ „Baráti látogatásra hazánkba érkezett Raul Castro Ruz”⁴⁹, akit Kádár János fogadott az MSZMP székházában. A miniszterelnök helyettes és Kádár „szívélyes, baráti beszélgetést folytatott”. A találkozó után Czinege Lajos és felesége „meleg, baráti vacsorával” vendégelte meg a kubai delegációt.⁵⁰ A vendégek távozásakor a Ferihegyi repülőtérre „vörös

⁴⁶ Néphadsereg, 1977. november 19. 2.

⁴⁷ Népszava, 1971. november 18. 3.

⁴⁸ Magyar Ifjúság, 1965. március 25. 2.

⁴⁹ Szabad Föld, 1965. március 28. 11.

⁵⁰ Magyar Nemzet, 1965. március 25. 1.

lobogók díszítették, közöttük felirat: „Viszontlátásra, kedves kubai barátaink!”, így búcsúztatva a „testvéri kubai nép képviselőit”.⁵¹

1977-re a „kedves kubai barát” Magyarország „testvéri barátjává” fejlődött. 1965-ben a látogatás egyes eseményeit tömören közvetítő cikkek a „szívélyes baráti látogatáson” túl nem tettek semmilyen utalást a két ország kapcsolatára. Ezzel szemben 1977-ben a folyóiratokban több olyan szófordulat is megtalálható, ami a pártok „közötti szolidaritás, a testvéri együttműködés” folyamatos fejlődését hangsúlyozza.⁵² „A látogatás újabb hasznos hozzájárulás volt a két nép és hadseregeik testvéri kapcsolatainak, fegyverbarátságának további erősítéséhez.”⁵³

A kapcsolatok egyértelmű pozitív irányú változásának bizonyítéka Raúl Castrónak és a kubai delegáció többi tagjának az 1977-es látogatás alkalmával átnyújtott kitüntetések. Ilyen vagy ehhez hasonló eseményre az 1965-ös látogatás alkalmával nem került sor. A Politikai Bizottság november 1-jén fogadta el a kubai delegáció tagjainak kitüntetéséről szóló javaslatot Czinege Lajosnak a látogatással kapcsolatos egyéb előterjesztésével együtt.⁵⁴ Ennek alapján Raúl Castro „a kubai és a magyar nép testvéri barátságának erősítésében szerzett kimagasló érdemeiért” kapta meg a fegyveres testületek részére alapított Vörös Zászló Érdemrendet⁵⁵. Vilma Espínnek az Elnöki Tanács a polgári személyeknek adható Munka Vörös Zászló Érdemrendet adományozta „a Magyar Népköztársaság és a Kubai Köztársaság népei testvéri barátsága, valamint a magyar és a kubai nők közötti internacionalista kapcsolatok elmélyítését szolgáló, a nemzetközi nőmozgalomban kifejtett munkássága elismeréseként”⁵⁶ A katonai küldöttség tagjait, a Kiváló Szolgálatért Érdemrenddel tüntették ki.⁵⁷

A magyar-kubai kapcsolatok alakulásában nem az 1977-es látogatás volt az első alkalom, amikor kitüntetések átadására került sor. Fidel Castrónak az 1972-es látogatásakor igen magas elismerést, a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének gyémántokkal ékesített I. fokozata kitüntetést adományozta az Elnöki Bizottság „a Magyar Népköztársaság és a Kubai Köztársaság közötti kapcsolatok, a két ország népei barátságának elmélyítése, valamint a szocialista országok közötti egység és internacionalista együttműködés, a társadalmi haladás érdekében kifejtett kiemelkedő munkássága elismeréséül”.⁵⁸

⁵¹ Népszabadság, 1965. március 26. 1.

⁵² Néphadsereg, 1977. november 19. 3.

⁵³ Népszava, 1977. november 17. 1.

⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/730. ö. e. 6. o.

⁵⁵ Magyar Nemzet, 1977. november 15. 3.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Néphadsereg, 1977. november 19. 2.

⁵⁸ Népszabadság, 1972. június 1. 1.

Az Elnöki Tanács által adományozott kitüntetések, mint a magyar-kubai kapcsolatok építésének új szegmensei, járultak hozzá a két ország kapcsolatának szorosabbra fűzéséhez. A kubai vendégek elismerésekben részesítése és azok indoklásai, jól mutatják, hogy 1965-höz képest jelentős javulás következett be Magyarország Kubához fűződő viszonyában.

Ezt a megállapítást tovább erősíti az 1965-ös látogatás tényleges okának feltárása, ugyanis a találkozó baráti hangvételének hangsúlyozása ellenére a magyar pártvezetés nem egy baráti beszélgetés és kapcsolatépítés vágyától vezérelve hívta meg 1965 márciusában a kubai miniszterelnök-helyettest és kíséretét. Ez a propaganda fogás sokkal inkább elfedi mintsem kihangsúlyozza a látogatás fő célját. Kádár János és Raúl Castro március 24-ei beszélgetésének feljegyzéséből kiderül, hogy a látogatás főként a két párt közötti nézeteltérések rendezésére szolgált.⁵⁹ Bár a párbeszéd kezdetén, összhangban a sajtóban közölt narratívával, Raúl Castro megjegyzi, hogy *„elfogadtuk azt a meghívást, amit a magyarok juttattak el hozzánk arra való tekintettel, hogy még szorosabb legyen a két párt között a kapcsolat”* és röviddel ezután Kádár is hangsúlyozza, hogy az őszinte, a diplomáciát mellőző beszélgetés híve.⁶⁰ Ez a baráti hangvétel formalitás, ami a bevezetését adja annak a találkozásnak, ahol Raúl Castrónak lehetősége van *„Kádár elvtárrsal megismerkedni s pár jelenlegi kérdést megtárgyalni.”*⁶¹

A kubai miniszterelnök-helyettes rögtön ezután rátér a kommunista pártok közötti nézeteltérés egyik fő okára, a nemzeti függetlenségi harcok kérdésére, amellyel kapcsolatban a március eleji találkozón Moszkvában Kuba egyértelműen kifejtette a Szovjetunió által erősen vitatott álláspontját. Raúl Castro szükségszerűnek ítélte egy olyan globális szervezet létrehozását, amely összefogja a függetlenségükért küzdő gerillamozgalmakat Latin-Amerikában.⁶² A Szovjetunió ezzel szemben nem kívánt segítséget nyújtani a többnyire sikertelen kimenetelű, költséges fegyveres harcokhoz az amerikai kontinensen, és nem nézte jó szemmel Fidel Castro támogató törekvéseit sem. Ennek döntő oka az volt, hogy a Szovjetunió el akart kerülni egy esetleges összetűzést az Egyesült Államokkal.⁶³ A korábban már említett Kádári-külpolitika Szovjetunió iránti lojalitása és konfliktuskerülése a politikai kérdésekben azt eredményezte, hogy Magyarország a moszkvai álláspontot képviselte. Kádár a szolidaritás kérdésére visszautalva megjegyezte: *„A Szovjetunió mindig ott lesz, ahol kell, s ahol ott kell*

⁵⁹ Földes 132-164. – MNL OL M-KS 288. f. 47/737. ő. e. 51-89.

⁶⁰ Földes 133. – MNL OL M-KS 288. f. 47/737. ő. e. 51-89.

⁶¹ Uo.

⁶² Piero 331.

⁶³ Farkas 298.

*lenni, ők soha nem fognak frázisokkal élni. A mi szocialista világunk addig tényező és erő, amíg van a Szovjetunió.*⁶⁴

A beszélgetés során a szolidaritás kérdésén túl felszínre került Che Guevara Algírban elmondott beszéde, ami szintén negatív irányba mozdította Kuba és a szocialista országok, viszonyát. A kubai politikus nyíltan kifejezte nemtetszését a szovjet tömb kereskedelmi politikája iránt, ami véleménye szerint ugyanolyan igazságtalan, mint az imperialistáké.⁶⁵ Kádár János nehezményezte Che Guevara kijelentését, amelyben a szocialista országokat az imperialistákhoz hasonlította.⁶⁶

Az 1960-as évek közepén a Szovjetunió és a tömb országai számára is úgy tűnt, hogy Kuba a kommunizmusnak nem a szovjet típusú útján kíván haladni. Ehhez Che Guevara előbb említett megjegyzésén túl többek között Fidel Castro 1965 januárjában tett kijelentése is alapul szolgálhatott, melyben a világ értésére adta, hogy a szovjet típusú szocializmus távol áll a szigetországtól.⁶⁷

Kuba és a szovjet tömb az 1965-ös találkozó során is megnyilvánuló polémiaja szembetűnő változáson ment keresztül 1977-re. Az év novemberében a következőkről tájékoztat a Népszava: „*A kubai kommunisták, az egész kubai nép nevében Raul Castro Ruz kijelentette: (...) a jövő teljes egészében a szocializmusé.*”⁶⁸ 1977-re tehát Kuba a marxizmus-leninizmus útjára lépett a szavak szintjén biztosan. Amit tovább erősített Raúl Castro 1977-es látogatás egyes eseményein elhangzott és a sajtóban megjelenő kubai és magyar vezetőktől származó beszédrészletek. Ezek szinte kivétel nélkül hangsúlyozták „*a Szovjetunióhoz, a szocialista országok közösségéhez fűződő barátságok jelentőségét*”⁶⁹, és a vezetők valamilyen szófordulattal megemléstettek, hogy a két országot „*eltéphetetlenül összekötik a marxizmus-leninizmus eszméi*”.⁷⁰ Az 1965-ös látogatásról szóló cikkben ezek a szovjet típusú szocializmusra utaló kifejezések elképzelhetetlenek lettek volna.

A látogatásokról hírt adó sajtócikkek tartalmi és kifejezésbeli eltérései arra engednek következtetni, hogy a két látogatás közötti kicsivel több, mint egy évtizedben fordulat következhetett be a kubai politikában. Ez nemcsak a szigetország szocializmushoz való viszonyulásában, de a magyar-kubai kapcsolatok szorosabbra fűzésében is jelentős javulást

⁶⁴ Földes 159. – MNL OL M-KS 288. f. 47/737. ő. e. 51-89.

⁶⁵ Farkas. 299.

⁶⁶ Uo. 149.

⁶⁷ Farkas 299.

⁶⁸ Népszabadság, 1977. november 3. 6.

⁶⁹ Népszabadság, 1977, november 16. 3.

⁷⁰ Ikarus, 1977. december 2. 1.

eredményezett. Ezután a megállapítás után pedig felmerül a kérdés: Mi történt a két látogatás között, hogyan alakult Kuba és Magyarország kapcsolata 1965 és 1977 között?

Mi áll a két látogatás narratívája közötti különbség hátterében?

A két látogatás narratívája közötti szembetűnő különbség okait a nemzetközi események összefüggésében, és ezen belül is a szovjet-kubai viszony alakulásában kell keresni. Ennek megértéséhez, szükséges egy rövid áttekintést tenni Kuba és Szovjetunió viszonyának változásában az 1960-as és 1970-es években.

A Raúl Castro 1965-ös látogatását tárgyaló részben több olyan megállapítás is olvasható, amely közvetve egy konfliktusokkal terhes kapcsolatra utal a Szovjetunió és a szigetország között. Ilyen ütközési pont volt például Kuba és a Szovjetunió eltérő álláspontja a latin-amerikai gerillaharcokat illetően, vagy Che Guevara algíri beszéde, amelyben párhuzamba állítja a szocialista tömb országait az imperialistákkal. Ahhoz, hogy megértsük mi állt ennek a feszült viszonynak a hátterében, vissza kell mennünk az 1962-es kubai rakétaválsághoz és annak lezárásához.

Az Amerikai Egyesült Államokkal szakító Fidel Castro vezette Kuba fokozatosan a Szovjetunió felé fordult abban bízva, hogy a szuperhatalommal a háta mögött megvédheti forradalmát. 1959-ben Moszkvában sor került a két kommunista párt találkozására, majd az 1960-as évek elején megindult a szovjet katonai és gazdasági segítségnyújtás a szigetország számára.⁷¹ Az 1960 márciusában aláírt kereskedelmi egyezmény értelmében a Szovjetunió nyersolajat és kőolajtermékeket szállított Kubának.⁷² Majd miután az Egyesült Államok közbenjárására a nagy-britanniai fegyverszállítmányok nem érkeztek meg Kubába, Csehszlovákia és a Szovjetunió szállított fegyverzetet és küldött katonai szakértőket.⁷³

A kapcsolatok rohamos építésének a hidegháború egyik forrópontjaként fémjelzett kubai rakétaválság vetett véget. A két szuperhatalom a kiélezett feszültség rendezéséről Kuba teljes mellőzésével állapodott meg.⁷⁴ A kubai vezetőnek szembe kellett néznie országa sebezhetőségével, hogy egy esetleges amerikai támadás esetén nincsen garancia a szovjet segítségre.⁷⁵ Ezen feldühödve Castro eltávolodott Moszkvától és a két tömbtől független, semleges politikát kívánt folytatni. Az 1960-as években a Kubai külpolitikát a latin-amerikai

⁷¹ Piero 329.

⁷² Horváth E. 2020, 10.

⁷³ Uo. 18.

⁷⁴ Blasier 108.

⁷⁵ Piero 330.

függetlenségi mozgalmak támogatása, valamint az el nem kötelezett országok mozgalma felé fordulás határozta meg.⁷⁶

Annak ellenére, hogy a szovjet és a kubai vezetés nem feltétlenül értett egyet a nemzetközi események minden aspektusában, a kapcsolattartás nem szűnt meg a két ország között, időről időre megpróbáltak tárgyalások útján közös álláspontra jutni, és a kubai gazdaságot segítő kapcsolatot fenntartani.

Fidel Castro több, mint egy hónapos látogatást tett a Szovjetunióban 1963. április 27-től. Az eseményről a magyar sajtó is hírt adott és kihangsúlyozta a találkozó „a szovjet-kubai kapcsolatok további alakulása szempontjából” bírt jelentőséggel.⁷⁷ A valóságban a meghívás Moszkva sikertelen kísérlete volt a válság következtében megromlott viszony helyrehozására és Castro megbékítésére.⁷⁸ Kubai oldalról a látogatás főként gazdasági együttműködés szempontjából volt meghatározó, a létrejövő megállapodás alapján a Szovjetunió nagyobb mértékű támogatást ígért az imperialista blokádtól szenvedő országnak.⁷⁹ 1964 januárjában újabb látogatást tett Castro a Szovjetunióban.

1964 decemberében a kommunista pártok havannai találkozóján Moszkva ismét kísérletet tett a latin-amerikai gerillamozgalmakat érintő konfliktus rendezésére Kubával. Itt sikerült elérni, hogy Kuba mérsékelje a gerillaharcok támogatását.⁸⁰ 1965 januárjában Castro megint távolodik a Szovjetuniótól, mivel a kommunizmus szocialista útja Kubától távol állt.⁸¹ 1965 márciusában sor kerül a már említett moszkvai találkozóra, ahol szintén nem sikerül rendezni a gerillamozgalmakkal kapcsolatos nézeteltéréseket. Ilyen légkörben látogatott Raúl Castro Lengyelországba, Magyarországra és Bulgáriába 1965 tavaszán.

A két ország viszonyában fokozódott a szembenállás 1966-ra. Fidel Castro az 1966 januári Trikontinentális Konferencián elmondott záróbeszédében kifejtett, több olyan állítást is, amely a szovjetektől eltérő, vagy akár azzal teljesen ellentétes álláspont volt, jelezve, hogy Kuba az 1960-as években a kommunista Szovjetuniótól is eltérő úton szervezi külpolitikáját.⁸²

A kubai rakétaválságtól egészen 1968-ig Kuba és Szovjetunió közötti nézeteltérések alkalmanként újra és újra felerősödtek a szigetország bel- és külpolitikáját illetően. A konfliktusok csúcspontjának és egyben a kubai-szovjet kapcsolatok fordulópontjának az 1968-

⁷⁶Anderle 133.

⁷⁷ Magyar Nemzet, 1963. április 28. 1.

⁷⁸ Farkas 298.

⁷⁹ Kerekes 157.

⁸⁰ Farkas 299.

⁸¹ Uo.

⁸² Farkas 306.

as prágai tavasz tekinthető.⁸³ Castro kezdetben nem támogatta a szovjet haderő beavatkozását a csehszlovák eseményekbe, tartva attól, hogy az Egyesült Államok fegyveres támadást intézhet Kuba ellen, válaszul a szovjet katonai beavatkozásra.⁸⁴ Ugyanakkor ez az esemény lehetőséget is teremtett Castrónak, hogy rendezze viszonyát a Szovjetunióval, amire Kubának az 1960-as évek végi helyzetét tekintve nagy szüksége volt.

1968-ra a Kuba által támogatott gerilla akciók sorra vereséget szenvedtek Latin-Amerikában, és a helyzetet tovább rontotta Che Guevara halála, így 1970-re a kubai részvétel a gerillaakciókban elenyésző volt.⁸⁵ A függetlenségi politika feladásához a Szovjetunió 1968-as gazdasági szankciói is hozzájárultak, amelyek a kubai gazdaság hanyatlásához vezettek.⁸⁶ Mind közül a leghátrányosabban a szovjet olajszállítmányok lelassítása érintette Kubát.⁸⁷ A gazdasági helyzetet negatív irányba mozdító másik tényező az aszály és ennek eredményeként a cukortermelés csökkenése volt, ami az élelmiszerellátás csökkenéséhez és az életszínvonal romlásához vezetett. A kubai gazdaság hanyatlása és a lakosság körében fokozódó elégedetlenség gyengítette Fidel Castro pozícióját.⁸⁸

Mindezen okok miatt Castro hűséges támogatója lett a Szovjetuniónak a hidegháború 1968 után vívott harcaiban, beleértve a fegyveres beavatkozást a csehszlovákiai eseményekbe. Az 1968-as fordulópontot követően egyre inkább közeledik egymáshoz Kuba és a Szovjetunió, megkezdődik az együttműködés mind gazdasági, mind politikai értelemben. Míg az 1960-as éveket egy konfliktusokkal tarkított viszony jellemezte, addig az 1970-es években teljes összhang figyelhető meg. Megnövekszik a szovjet támogatás mértéke és ezzel együtt Kuba függése a szocialista szuperhatalomtól. 1972-ben Kuba csatlakozott a KGST-hez, így szorosabbra fűzve gazdasági kapcsolatait nemcsak a Szovjetunióval, de a szocialista tömb országaival is. Kezdetét veszi a társadalom szocialista minta szerinti átszervezése, 1976-ban szovjet típusú intézmények kerülnek felállításra.⁸⁹

A kubai-szovjet kapcsolatok rendezése mind a két fél közös érdeke volt. Szovjet részről Kuba még mindig fontos stratégiai jelentőséggel bírt. 1968 júniusában Washington úgy vélte, hogy az ingadozó szovjet gazdasági segélyek és a szovjet-kubai feszültségek ellenére, Moszkva

⁸³ Blasier 133.

⁸⁴ Uo. 111.

⁸⁵ Piero 334.

⁸⁶ Farkas 306.

⁸⁷ Blasier 111.

⁸⁸ Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume XXXII, Dominican Republic; Cuba; Haiti; Guyana. Editors: Daniel Lawler - Carolyn Yee. Washington. 2005. 321. dokumentum, 1968. június 27. (továbbiakban: FRUS)

⁸⁹ Blasier 112.

nem fogja engedni, hogy a kubai gazdaság az összeomláshoz közeli állapotot érjen el.⁹⁰ A kommunista szigetország a szocialista szuperhatalom számára egyfajta erődemonstráció volt a világ felé, jelezve, hogy a Szovjetunió képes még ilyen távoli szövetségesét is támogatni, szálkaként az Egyesült Államok által uralt kontinensen.⁹¹ Emellett a szigetország ugródeszkát jelentett a Harmadik Világban való terjeszkedéshez. A hidegháborús kontextusban nagyon nehezen vagy egyáltalán nem lett volna kivitelezhető a fegyveres beavatkozás Angolába és Etiópiában szigetország részvétele nélkül.⁹² Kuba számára a szovjet támogatás egyet jelentett a Castro rendszer életben maradásával és hatalmának fenntartásával országa felett. A kubai vezető félt attól, hogy a rakétaválsághoz hasonlóan az Egyesült Államok és a Szovjetunió Kubát kihagyva állapodik meg a szigetország sorsáról, ami akár hatalmának elvesztésével is fenyegetett volna.⁹³ Emellett a szovjet segélyek és a szocialista tömb államaival kötött kereskedelmi megállapodások életben tartották a kubai gazdaságot.

Hogyan alakul a Kubáról alkotott kép a sajtóban és ezen keresztül Kuba és Magyarország kapcsolata 1965 és 1977 között?

A magyar-kubai kapcsolatok Raúl Castro két látogatása közötti szakasza egyfajta leképeződése az ugyanezt az időszakot felölelő kubai-szovjet viszony alakulásának. Az 1962-1968 közötti periódust mind Kuba mind Magyarország részéről mérsékelt „baráti” kapcsolatrendszer hatja át, amelyben hazánk a szovjet tömb részeként a moszkvai álláspontot követte, így a kubai-szovjet mélypontok hatással voltak a magyar-kubai kapcsolatokra is. A viszony intenzív diplomáciai építése a szigetországgal csak a szovjet-kubai közeledést követően kezdődött meg az 1970-es években. A magyar-kubai kapcsolatok előbb felvázolt alakulása jól tükröződik a korszakban megjelent sajtótermékekben.

1968-ban Komócsin Zoltán az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára, a kommunista és munkáspártok budapesti konzultatív találkozásán elmondott beszédében kifejezi a szándékot Magyarország és Kuba viszonyának fokozatos építésére. „A szocialista Kubával fenntartott államközi kapcsolatainkat továbbra is maximálisan fejleszteni kívánjuk. Kubának továbbra is megadunk minden tőlünk telhető segítséget és igyekezni fogunk pártkapcsolatainkat is fejleszteni.” A magyar vezetés a kapcsolatok szorosabbra fűzését a

⁹⁰ FRUS, 321. dokumentum, 1968. június 27.

⁹¹ Piero 334.

⁹² Blasier 162.

⁹³ Uo. 160.

szovjet elvárásoknak megfelelően kezdte meg. Komócsin beszédéből kiderül, hogy a szigetország megsegítését és a kedvező viszony kialakítását a „*nemzetközi kommunista mozgalom egységének megerősítése, az internacionalista szolidaritás fejlesztése*” indokolta.⁹⁴

Az 1968-ban megjelenő szándék ellenére a kapcsolatépítés szembetűnő megindulására csak a hatvanas-hetvenes évek fordulója után került sor. Magyarország Kubához való viszonyulásának felülvizsgálatához hozzájárult a Bolgár Kommunista Párt 1970-ben írt levele az MSZMP-nek, melyben kifejtik, hogy Kuba már a marxista-leninista ideológia híve, és igyekszik minél jobb kapcsolatot kiépíteni a Szovjetunió mellett a szocialista országokkal is, így indokoltá válik a magyar-kubai kapcsolatok más megvilágításba helyezése.⁹⁵ Ezután került sor az 1970-es évek első felében a diplomáciai kapcsolatok fokozatos, hivatalos látogatások útján történő építésére. Ennek első állomása volt 1971 novemberében Ajtai Miklós, a Minisztertanács elnökhelyettese és az általa vezette delegáció Kubába utazása, a kubai forradalmi kormány meghívására. Ajtai Miklós még az indulás előtt felvázolta a látogatás kettős célját. A gazdasági és műszaki együttműködés fejlesztése mellett a „*látogatásunk hazánk és Kuba viszonyának, erősödő kapcsolatainak további javítását szolgálja.*”⁹⁶ A látogatás kiemelkedő volt a magyar-kubai kapcsolatok alakításában. A találkozó fontosságára utal, hogy a delegáció tagjai tisztségeiket tekintve a felsővezetésből kerültek ki. A minisztertanács elnökhelyettesén kívül több miniszter-helyettes is jelen volt: Marjai József külügyminiszter-helyettes, Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyettes és Lénárt Lajos mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszterhelyettes.⁹⁷ A látogatás alkalmával Rafael Rodríguez kiemelte „*Eddig ez a legmagasabb szintű küldöttség, amely Magyarországról hozzánk látogatott.*”⁹⁸ A látogatás jelentőségét az is kifejezi, hogy „*szívélyes baráti találkozóra került sor*” a magyar delegáció és Fidel Castro, a kubai kommunista párt első embere között.

A Magyarország és Kuba közötti kapcsolatépítés legfontosabb eseménye, Fidel Castro 1972. május 30. és június 6. közötti látogatása volt. A magyar sajtó hatalmas hírveréssel számolt be a szigetország vezetőjének magyarországi tartózkodásáról. A lapok egy része már a látogatás várható időpontja előtti héten hírt adott az eseményről.⁹⁹ A Népszava, a Népszabadság, a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap és a Magyar Ifjúság is a címlapon közölte a kubai vendég megérkezését.

⁹⁴ Népszava, 1968. április 02. 2.

⁹⁵ Udvardi 75.

⁹⁶ Magyar Nemzet 1971. november 7. 2.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Népszava, 1971. november 10. 1.

⁹⁹ Népszabadság, 1972. május 28. 1.

Fidel Castro magyarországi látogatása a magyar-kubai viszony rendezésének megkerülhetetlen lépése volt. Komócsin Zoltán a Politikai Bizottság júniusi ülésén a látogatás eredményéről a következő megállapítást tette: *„a magyar-kubai viszonylatban a kubai vezetés oldaláról korábbról még fennmaradt fenntartások, kétségek és értetlenségek megszűntek, vagy lényegesen csökkentek”*.¹⁰⁰ A találkozó alkalmával Fidelnek és Kádárnak lehetősége nyílt megbeszélni azokat a feszültségeket és félreértéseket, amik még az 1970-es évek elején is jelen voltak a magyar-kubai kapcsolatokban.¹⁰¹ Kádár így emlékezett vissza 1975-ben Havannában a Kubai Kommunista Párt első kongresszusán elhangzott beszédében: *„Kapcsolataink fejlődésének kiemelkedő állomása volt 1972-ben a kubai párt- és kormányküldöttség magyarországi látogatása. Külön örömünkre szolgált, hogy a küldöttség élén hazánkban üdvözölhettük barátunkat, a kubai nép hű fiát, a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő harcosát, Fidel Castro elvtársat.”*¹⁰²

A kapcsolatok alakulásának a sajtóban nyomon követhető következő jelentős eseménye Czinege Lajos vezérezredes és honvédelmi miniszter hivatalos baráti látogatása volt Kubába 1974 áprilisának végén, Raúl Castro meghívására.¹⁰³ Raúl Castro 1977-es látogatása tulajdonképpen ennek az 1974-es kubai tartózkodásnak magyarországi tükörképe volt. Mindkét vendég katonai küldöttség élén érkezett meg a hivatalos baráti látogatásra, ahol sor került koszorúzásokra, katonai és fegyveres bemutatók megtekintésére. Mindkét vendéget a másik ország elsőszámú vezetője fogadta. Czinege Lajos Fidel Castróval folytatott tárgyalást, Raúl Castro pedig Kádár Jánossal.¹⁰⁴

A magyar-kubai kapcsolatépítés utolsó jelentősebb állomása 1977-ig bezárólag Kádár János kubai látogatása volt 1975 decemberében. A pártfőtitkár a Kubai Kommunista Párt első kongresszusa alkalmából utazott a szigetországba, ezzel viszonzva Fidel Castro 1972-es látogatását.¹⁰⁵ A kapcsolatépítés szempontjából fontos állomásnak számított, hogy a magyar pártfőtitkár először járt Havannában. A kubai Radio Nacional közlése, a magyar vezető kubai útját egy *„újabb rendkívüli jelentőségű állomásának”* nevezi a két nép kapcsolatának történetében.¹⁰⁶ A kongresszuson a többi kommunista párt képviselőivel együtt, Kádár János is elmondta üdvözlő beszédét, amelyben kitért a magyar-kubai kapcsolatok fejlődésére is: *„[A]*

¹⁰⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/117-118. ő. e. 14-22.

¹⁰¹ Udvardi 93.

¹⁰² Magyar Nemzet, 1975. december 20. 3.

¹⁰³ Népszava, 1974. április 23. 5.

¹⁰⁴ Népszava, 1974. április 30. 2.

¹⁰⁵ Magyar Nemzet, 1975. december. 17. 1.

¹⁰⁶ Magyar Hírlap, 1975. december 17. 3.

*Magyar Népköztársaság és a Kubai Köztársaság politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatai az elvtársi egyetértés és a testvéri együttműködés szellemében gyümölcsözően fejlődnek.”*¹⁰⁷

A kulturális, tudományos és gazdasági kapcsolatok alakulása

Amíg a két ország diplomáciai viszonyának alakulása főleg 1968-tól kezdve egy fokozatosan felfelé ívelő utat jár be tükrözve ezzel a kubai-szovjet viszony alakulását is, addig a magyar-kubai kulturális, tudományos és gazdasági kapcsolatok a nemzetközi helyzettől függetlenül, töretlenül jelen voltak. 1965-1977 között több olyan cikk is megjelent, amely beszámol a magyar-kubai kapcsolatok fejlődésének főbb állomásairól kulturális, tudományos és gazdasági téren egyaránt.

Kuba és Magyarország között létrejövő kulturális kapcsolatok hivatalos megállapodások és csereegyezmények útján jöttek létre. Ezen együttműködések alapján rendszeresek voltak kiállítások és egymás országának kulturális életét bemutató programok. 1965 elején írták alá a magyar-kubai kulturális csereegyezményt, ebből az alkalomból utazott Kubába Harmati Sándor, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára.¹⁰⁸

A csereegyezményeken túl rendszeresen, 1964-ben, 1966-ban, 1972-ben, 1974-ben is sor került magyar-kubai kulturális együttműködési munkatervek aláírására. A munkaterv célja, hogy *„tovább fejleszti a két baráti ország együttműködését a kulturális élet minden fontos területén.”*¹⁰⁹ Például az 1972 februárjában elfogadott magyar-kubai államközi kulturális együttműködési munkatervhez kapcsolódó sajtócikkekből kiderül, hogy a munkaterv többek között előírja a kubai diákok magyar egyetemeken történő tanulmányait, vendég oktatók csereprogramját és mindkét ország előadóművészeinek kölcsönös szerepléseit.¹¹⁰ A kultúrához kapcsolódó tudósítások rendszerint kihangsúlyozzák, hogy az adott esemény a *„magyar-kubai államközi kulturális munkaterv keretében”*¹¹¹ vagy *„a magyar-kubai kulturális munkaterv alapján”* jött létre.¹¹² Ebből arra következtethetünk, hogy az egyezményekben történt megállapodások egy része valóban meg is valósult.

A magyar-kubai kapcsolatok sajtóban nyomon követhető fejlődésének következő lépcsőfoka a kereskedelmi és gazdasági téren létrejövő megállapodások voltak. A gazdasági

¹⁰⁷ Magyar Nemzet, 1975. december 20. 3.

¹⁰⁸ Népszabadság, 1965. január 15. 5.

¹⁰⁹ Népszabadság, 1964. március 28. 3.

¹¹⁰ Magyar Nemzet, 1972. február 17. 3.

¹¹¹ Népszava, 1967. január 19. 4.

¹¹² Magyar Nemzet, 1969. szeptember 21. 4.

kapcsolatok, a kulturális és tudományos kapcsolatokhoz hasonlóan, megszakítások nélkül fejlődtek.

A Magyarország és Kuba közötti árucsereforgalom „*az 1960-ban aláírt kereskedelmi fizetési megállapodások alapján indult fejlődésnek*”.¹¹³ Innentől kezdve rendszeresen születtek egyezségek a magyar-kubai árucsereforgalomra, gazdasági együttműködésekre és kereskedelemre vonatkozóan. A kapcsolatok erősödését mutatja, hogy míg az 1960-as években éves szinten került sor árucsereforgalmi megállapodások aláírására, addig 1970-ben Rafael Rodríguez Ajtai Miklóssal folytatott megbeszélése során már kilátásba helyezte az „*1971-1975-ös időszakra vonatkozó közép lejáratú kereskedelmi megállapodás létrehozását*.”¹¹⁴ 1980-ban már munkaügyi-egyezmény aláírására is sor került a két ország között, így a következő év áprilisában kubai vendégmunkások érkeztek hazánkba.¹¹⁵

Az 1965-ös évben sor került a hivatalos megegyezések mellett a gazdasági kapcsolatok fokozását célzó lépésekre. Júniusban Carlos Rafel Rodríguez, a Kubai Szocialista Forradalmi Egységpárt Országos Vezetősége és a kubai forradalmi kormány tagja, érkezett Magyarországra, hogy megbeszéléseket folytasson a külkereskedelmi miniszterrel, Karádi Gyulával a „*két ország közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésének kedvező lehetőségeiről*”¹¹⁶ Szintén ebben az évben kerül sor Havannában egy önálló magyar ipari kiállítás megnyitására, ahol „*húszer kereskedelmi vállalatunk mutatja be termékeit*.”¹¹⁷ Az alkalomra magyar küldöttség utazott Kubába, és Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter egy mozgó fogorvosi rendelőt ajándékozott a szigetországnak.¹¹⁸

Szintén a gazdasági viszony pozitív irányú előremenetelét mutatja a Magyarország és Kuba közötti import és export árucikkek bővülő palettája. A Magyarország című hetilapban 1965 januárjában jelenik meg Pálos Tamás, a lap egyik újságírójának, beszámolója szigetországi látogatásáról. A cikk többek között részletesen kitér a Kubában megtalálható magyar termékekre. „*Szállítunk gépi berendezéseket és finommechanikai cikkeket, nyersanyagot, könnyű- és vegyipari cikkeket, mezőgazdasági termékeket. Vásárolunk cukrot, ércet, műrostot és sok más árucikket*.”¹¹⁹ A Népszava 1972-es összefoglalója alapján „*a legjelentősebb szállításunk egy üveggyár komplett berendezése volt*.” Emellett szállított az ország kikötő és vágóhíd rekonstrukcióhoz szükséges berendezéseket és húsipari gépeket. A

¹¹³ Népszava, 1972. május 18. 1.

¹¹⁴ Népszava, 1972. december 22. 1.

¹¹⁵ Szente-Varga 39.

¹¹⁶ Népszava, 1965. június 10. 2.

¹¹⁷ Népszava 1965. november 20. 1.

¹¹⁸ Népszava, 1965. december 17. 1.

¹¹⁹ Magyarország, 1965. január 03. 3.

magyar export egy jelentős részét gyógyszeripari termékek tették ki.¹²⁰ Ezekért cserébe Kubából legnagyobb mértékben cukor érkezett, „ezen kívül déligyümölcsöt, mézet és egyéb árut is importálunk”¹²¹

A gazdasági együttműködések megkötésével az importált és exportált áruk listája fokozatosan szélesedett. 1977-ben aláírt árucsereregylezmény értelmében „Kuba főként cukrot, nikkelt, etilalkoholt, citrusfélét, rézkonzentrátumot, mézet és leveles dohányt szállít, míg Magyarország legfőbb exporttétellei a szövetek, a szemes kukorica, az alumíniumtermékek, húskonzervek, a sertésszár, a hengerelt acél, a gyógyszerek és gyógyszeralapanyagok, a fagyasztott csirke, különféle berendezések, készülékek, műszerek.”¹²²

A fenti felsorolásból jól látható, hogy a két ország közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok meglétében mind a két fél érdekelt volt. Magyar részről Kuba biztos piacot jelentett az exportra szánt termékek számára. „Szakembereink szerint úgyszólván nincs olyan magyar külkereskedelmi vállalat, amely kisebb-nagyobb mértékben ne lenne érdekelve a kubai piacon.”¹²³ Magyarország a gazdasági kapcsolatok létesítésekor a szigetországba exportált termékekből származó jövedelmet tartotta szem előtt, ami nem feltétlenül esett egybe a kereskedelmi kapcsolatok alakításakor a szocialista szolidaritás elvét alapul vevő Kuba érdekeivel. Ez a nézeteltérés súrlódásokat ugyan okozott, de nem vetette vissza a gazdasági kapcsolatok jól látható fejlődését, és a közvélemény számára mindvégig rejtve maradt.¹²⁴ Ehhez ugyanakkor hozzátartozott, hogy a szigetország gazdasági támogatásának kényszere a magyar fél érdekeit esetlegesen háttérbe szorította. Sok esetben „Magyarország azoknak a termékeknek az exportját fokozza, amelyek a kubai ipar fejlesztését szolgálják.”¹²⁵ A szocialista országok többek között a kubai cukor tömeges felvásárlásával tudták támogatni a szigetországot, ezért került sor több alkalommal is arra, hogy „Magyarország a nemzetközi cukoregylezményben foglalt feltételeknek megfelelően növelni fogja cukorvásárlásait Kubában.”¹²⁶

A kölcsönös gazdasági érdekeltség jelen volt a kubai-szovjet gazdasági kapcsolatokban is, bár ebben kétségtelenül az előbbi húzta a nagyobb hasznot, tekintve, hogy a Szovjetunió tetemes összegeket fordított a szigetország gazdasági megsegítésére.¹²⁷ Mivel a gazdasági növekedés erre az időszakra lelassult a Szovjetunióban, a mezőgazdaság időről időre nem volt

¹²⁰ Népszava, 1972. május 18. 1.

¹²¹ Népszava, 1972. január 23. 1.

¹²² Népszava, 1977. október 15. 7.

¹²³ Magyarország, 1965. január 3. 3.

¹²⁴ Szente-Varga 37.

¹²⁵ Népszava 1973. november 30. 3.

¹²⁶ Népszava, 1970. december 22. 1.

¹²⁷ Blasier 168.

képes elegendő mennyiséget termelni az alapvető élelmiszerekből sem. A külföldre, és így Kubába is, küldött erőforrások szükségesek voltak Moszkva számára, hogy fellendítsék mind a civil mind a katonai beruházásokat a Szovjetunióban.¹²⁸ Mindezek mellett fontos megjegyezni, hogy Moszkva mindvégig a szigetország stratégiai fontosságát, az Egyesült Államokhoz való közelségét és abból adódó előnyöket tartotta szem előtt a szovjet-kubai kapcsolatok alakításakor.¹²⁹

Kuba számára a szocialista országokkal fenntartott és egyre javuló kapcsolatok főként kereskedelmi szempontból voltak fontosak, a kubai közeledés legfőbb mozgatórugója gazdaságának fejlesztése volt.¹³⁰ Az 1960-as években a kubai gazdaságot a szovjet segélyek mentették meg az összeomlástól.¹³¹ A szigetország az erőforrásokat tekintve igen előnytelen adottságokkal rendelkezett. Behozatalra szorult a természetes erőforrások, olaj és ásványkincsek tekintetében is, és ezekért cserébe csak kisebb értékű árucikket, főként cukrot, gyümölcsöket és cigarettát tudott felajánlani exportra.¹³²

A szovjet-kubai kapcsolat 1968-as fordulópontját követően Kuba moszkvai támogatással megkezdte a gazdaság megerősítését és szovjet mintára történő átszervezését.¹³³ Ebben a folyamatban fontos szerepet játszottak a tömb országaival kialakított gazdasági kapcsolatok. A Népszava egy 1969-es cikkben a következőket írja a szocialista országok szerepéről a kubai gazdaságban: „*A szocialista országok önként vállalt vásárlói szerepe abban különbözik — a többi között — a monopóliumok és Kuba viszonyától, hogy azt nem befolyásolják a világpiaci spekulációk, forrása kizárólag az internacionalista kötelességből fakadó törekvés, hogy Kuba az imperializmus mindennapos fenyegetései ellenére megteremthesse a szocializmus teljes felépítésének minél szélesebb gazdasági bázisát.*”¹³⁴

Összegzés

A Kádár-korban nem beszélhetünk önálló külpolitikáról, így a magyar-kubai kapcsolatok 1960-as felvételekor tapasztalható szovjet befolyás és akarat érvényesülése végig megmaradt a két ország kapcsolatainak alakulásában. Magyarország és Kuba kapcsolatát

¹²⁸ Blasier 168.

¹²⁹ Blasier 162.

¹³⁰ Udvardi 75.

¹³¹ Blasier 121.

¹³² U.o.

¹³³ Blasier 112.

¹³⁴ Népszava, 1969. szeptember 19. 5.

alapvetően a Szovjetuniónak a szigetországhoz való viszonya határozta meg, aminek alakulására a hidegháborús légkör volt hatással.

Raúl Castro két magyarországi látogatásáról szóló cikkek narratívájának és tartalmának összehasonlítása során feltáruló különbségek arról árulkodnak, hogy a két ország viszonyában jelentős, pozitív irányú változások történtek 1965 és 1977 között. Az 1965-ös látogatás mérsékelt „baráti” hangvételéhez képest 1977-re a szocializmust közösen építő „testvérbaráti” viszony figyelhető meg. Ez a változás összhangban állt a Szovjetunió és Kuba kapcsolatainak javulásával.

Az 1965-ös látogatás a túlzottan hangsúlyos baráti látogatás ellenére, a két ország közötti nézeteltérések rendezésére szolgált, ami tulajdonképpen Moszkva és a szigetország konfliktusa volt. Kuba a gerillamozgalmak támogatása és Fidel Castrónak a hidegháború két táborától független külön-utas politikája miatt került szembe a Szovjetunióval és a moszkvai útmutatást követő szocialista országokkal. A konfliktusokkal terhes kapcsolat mélypontja és egyben fordulópontja az 1968-as prágai tavasz, amikor a latin-amerikai gerillamozgalmak sorozatos kudarcának és a kubai gazdaság összeomlás-közeli állapotának kettőssége arra készítette Castrót, hogy feladja eddigi függetlenségi politikáját és szorosabbra fűzze viszonyát a Szovjetunióval.

A szovjet típusú szocializmus útjára lépő Kuba a szovjet tömb országaival, így Magyarországgal is rendezte viszonyát. 1968-at követően rendszeressé váltak a két ország közötti diplomáciai utak. A magyar-kubai kapcsolatok építésének egyik csúcspontjának, Fidel Casto 1972-es magyarországi látogatása tekinthető, ami lehetőséget teremtett a két ország további kapcsolatépítésének gátat szabó nézeteltérések rendezésére. A látogatást két évvel később viszonzotta Kádár János havannai utazása.

A magyar-kubai gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok, szemben a diplomáciai kapcsolatokkal, mindvégig töretlenül fejlődtek függetlenül a szovjet-kubai viszony alakulásától. A sajtócikkekből kiderül, hogy a két ország rendszeresen kötött kereskedelmi, kulturális és tudományos csereegyezményeket, együttműködéseket, árucsereforgalmi egyezményeket. Ez utóbbinak hátterében a két fél kölcsönös gazdasági érdekeltsége állt, de szovjet ráhatásra előfordulhatott, hogy a magyar érdek a második helyre csúszott vissza, teret adva a kubai gazdasági érdekek megvalósulásának.

Raúl Castro 1965-ös látogatásával a két ország kísérletet tett a kubai-szovjet ellentétekből adódó nézeteltéréseket megvitatására, de ez még nem jelentette a viszony egyértelmű, pozitív irányba történő rendezését. A magyar-kubai kapcsolat javulása kizárólag a nemzetközi helyzet és a kubai-szovjet viszony kedvező irányú alakulásának hatására

indulhatott el. Kicsivel több, mint egy évtizeddel később, Raúl Castro 1977-es látogatásakor, már egészen más nemzetközi háttér mellett, a szovjet-kubai viszony egy kedvezőbb dimenziójában került sor a magyar-kubai kapcsolatok építésére. Ezek a változások a magyar folyóiratokban megjelenő cikkekben is érzékelhetőek, amik az 1965-ös találkozás mérsékelt „baráti” jellegétől eltérő, pozitív kapcsolatépítésre utaló narratívával számolnak be a „kubai fegyverbarát” 1977-es látogatásáról.

Bibliográfia

Források

NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Central Policy Files, Political and Defense, Box 2353. - Az Amerikai Külügyminisztérium feljegyzése az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatáról folytatott megbeszélésről. Közzétéve: Borhi László: Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989 Források. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 2009.

Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume XXXII, Dominican Republic; Cuba; Haiti; Guyana. Editors: Daniel Lawler - Carolyn Yee. Washington. 2005. 321. dokumentum, 1968. június 27.

MNL OL M-KS 288. f. 47/737. ö. e. 51–89. Feljegyzés Kádár János és Raúl Castro elvtársak 1965. március 24-i beszélgetéséről, Közzétéve: Földes György: Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988 II. Válogatott dokumentumok. Politikatörténeti Intézet, Szekszárd, 2015.

MNL OL M-KS 288. f. 4/117-118. ö. e. 14-22. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1972. június 14-15-én tartott üléséről

MNL OL M-KS 288. f. 4/75. ö. e. 41-43. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1965. június 25-én tartott üléséről

MNL OL M-KS 288. f. 5/730. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1977. november 1-én megtartott üléséről

MNL OL M-KS 288. f. 5/731. ö. e. 18. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1977. november 15-én tartott üléséről

mfh-65-13-02 - Raul Castro kubai miniszter Magyarországon, 1965. március. Budapest Filmstúdió, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=18131>

Felhasznált lapok

Esti Hírlap, Határőr, Ikarus, Képes Újság, Kuba, Magyar Hírlap, Magyar Ifjúság, Magyar Nemzet, Magyarország, Néphadsereg Népszabadság, Népszava, Ország-Világ, Szabad Föld

Szakirodalom

Anderle Ádám: *Kuba története*. Akkord, 2004.

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Budapest, 2019. 190-238.

Békés Csaba: Magyar külpolitika a bipoláris világban, 1945–1991. *Külgügyi Szemle*, 2011. 4. sz. 95-127.

Békés Csaba-Kalmár Melinda: A szovjet–kelet-európai viszony átalakulása a korai Hruscsov korszakban. *Acta Sscientiarum Socialium*, 2016. 46. 17-33.

Borhi László: *Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989*. Források. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 2009. 97-131.

Blasier, Cole: *The giant's rival. The USSR and Latin America*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1987.

Farkas Dániel: Fidel Castro Trikontinentális Konferencián elmondott záróbeszédének jelentősége a korszak kubai külpolitikájára nézve. *Non est volentis - a Benda Kálmán Szakkollégium legjobb hallgatói munkái*. Budapest, 2017-2021, 2022.

Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945-1989*. Tankönyv és atlasz. Dialóg Campus Kiadó-Bp. Pécs, 2005. 225-286.

Földes György: Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988 II. Válogatott dokumentumok. Politikátörténeti Intézet, Szekszárd, 2015.

Gleijeses, Piero: Cuba and the Cold War, 1959–1980. In. Melvyn P. Leffler - Odd Arne Westad (szerk.): *The Cambridge History of the Cold War II. Crises and Détente*. Cambridge University Press 2010. 327-348

Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Médiatudományi Intézet, 2013. 60-93.

Horváth Emőke: Az első Havannai Nyilatkozat keletkezésének körülményei. *Orpheus Noster*, 2020, 4. sz. 7-20.

Horváth Emőke: A magyar-kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulata, 1959-1961. *Aetas*, 2018. 1. sz. 50-68.

Horváth Emőke Ketten ugyanarról. Magyar titkos munkatársi jelentések. Kuba, 1961. *Külgügyi Szemle*, 2019. 122-138.

Kerekes György: *A kubai forradalom, 1959-1975*. Európa, Budapest, 1979. 155-204.

Schulzinger, Robert D.: Détente in the Nixon–Ford years, 1969–1976. In. Melvyn P. Leffler - Odd Arne Westad (szerk.): *The Cambridge History of the Cold War II. Crises and Détente*. Cambridge University Press 2010. 327-348.

Szente-Varga Mónika: A Havanna lakótelep a kubai–magyar kapcsolatok tükrében. *Orpheus Noster*, 2020, 4. sz. 33-44.

Udvardi Péter: Fidel Castro 1972-es magyarországi látogatása. *Múltunk*, 2015. 4. sz. 72-93.